

groep bij uitstek aantreft, om de samenstelling van het gezinsinkomen en de bijdragen van de verschillende gezinsleden daarin te onderzoeken alsof ze voor de bouwvakarbeiders in het algemeen geldig zouden zijn. Er zijn echter tal van aanwijzingen dat bouwvakkers in de dossiers in de marge van het bouwvak opereerden en vaak overstapten naar andere beroepssectoren, zoals de haven. Het is dus de vraag of we hier met dezelfde groep te maken hebben als het succesvolle vakbondslid.

Wals stelt op basis van zijn onderzoek in de steundossiers van de Amsterdamse armenzorg dat het aandeel van de gehuwde vrouw in het inkomen van bouwvakarbeidersgezinnen in de loop van zijn onderzoeksperiode sterk afnam en dat dus het uit werken gaan van arbeidersvrouwen als inkomensstrategie minder gebruikelijk werd. Deze conclusie is echter voorbarig, omdat in de door hem gebruikte metingen geen rekening is gehouden met de fase in de gezinscyclus waarin het onderzochte gezin zich bevond. In ander onderzoek in dezelfde bron (onder andere van mijzelf) is aangetoond dat gehuwde vrouwen hoofdzakelijk betaalde arbeid verrichtten in de eerste fase van het huwelijk, zolang de kinderen nog te jong waren om aan het gezinsinkomen bij te dragen. Om te bewijzen dat de betaalde arbeid door gehuwde vrouwen afnam, had hij die telkens op hetzelfde moment in de gezinscyclus moeten meten. Uit de basisgegevens in een bijlage blijkt echter dat meerdere waarnemingen uit dezelfde dossiers zijn gebruikt op verschillende momenten in de levensloop van de vrouw. Dat betekent dat er op verschillende momenten van de gezinscyclus is gemeten. Het kan dus zijn dat de vermindering van het inkomensaandeel van de vrouwen in Wals databestand simpelweg verklaard kan worden door verschuivingen in de gezinscyclus. Zijn stelling kan derhalve op basis van althans deze gegevens niet worden gehandhaafd.

Ad Knotter

W. Denslagen, *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg* (Amsterdam: SUN, 2004, 255 blz., €29,50, ISBN 90 5875 108 2).

In opdracht van de Rijksdienst voor de monumentenzorg heeft Wim Denslagen een boek geschreven waarmee hij een bijdrage wil leveren aan het debat over de toekomst van monumentenzorg. Dat is actueel nu de staatssecretaris voor cultuur Medy van der Laan bezig is een nieuw monumentenbeleid te ontwikkelen en de Rijksdienst voor de monumentenzorg (RDMZ) verwickeld is in een fusieproces met de Rijksdienst voor het archeologisch bodembeheer (ROB).

Denslagen, medewerker van de RDMZ en tevens hoogleraar theorie en geschiedenis van de monumentenzorg aan de Universiteit Utrecht, plaatst in de inleiding van dit boek vraagtekens bij de juistheid van de onder vakgenoten geaccepteerde opvatting dat een monumentenzorg die naar herstel van oude luister streeft, de geschiedenis ontkent.

De auteur bewandelt twee sporen: hij gaat op zoek naar de oorsprong van de negatieve waardering voor historiserende architectuur en hij analyseert restauratiediscussies die in diverse steden van Europa, vooral in Nederland, België, Duitsland en de voormalige Oostbloklanden in het recente verleden gevoerd zijn. Het modernisme, voortgekomen uit de haat jegens negentiende-eeuwse neostijlen, is er de oorzaak van dat verwijzingen naar het verleden als een leugen tegen de eigen tijd werden beschouwd. De 'vierkanten ziekte' van de functionalistische architectuur heeft ook de monumentenzorg besmet en zo een einde gemaakt aan mooie, nostalgische stadsbeelden. Op de kaft van het boek prijkt veelzeggend het historische stadje

Bensberg. Het stadsbeeld veranderde daar ingrijpend door het modernistische raadhuus dat naar ontwerp van Gottfried Böhm in 1967 verrees.

De wortels van de hang naar eerlijkheid liggen in de romantiek toen de overtuiging postvatte dat alleen originaliteit een artefact tot kunst maakt en alle waardering uitging naar authenticiteit. Nostalgie kreeg het predikaat achterlijk, werd zelfs verdacht. Zuiver was alleen het functionalisme; schoonheid niet langer een argument. Ook het postmodernisme is er in de ogen van Denslagen nauwelijks in geslaagd schoonheid leidraad te laten zijn in architectuur; het is vooral benepen, kneuterig en platvloers.

Volgens Denslagen heeft de monumentenzorg, bang om voor conservatief te worden versleten, zich van haar initiële taak vervreemd. Toen aan het einde van de negentiende eeuw brede waardering voor historische steden en landschappen was ontstaan, nam de overheid de verantwoordelijkheid op zich om die schoonheid en historische waarde tegen de bedreigingen van de moderne tijd in bescherming te nemen. Het grote publiek verwacht nog steeds niet anders van de monumentenzorg en verkeert in de veronderstelling dat het instrument van het beschermde stads- en dorpsgezicht historische beelden veilig stelt. Dat is een illusie: monumentenzorg heeft, met name sinds de jaren zeventig, kritiekloos de moderne architectuur omarmd, zelfs als die lelijk en confronterend was, omdat ze niet leugenachtig en sentimenteel, maar eigentijds en vooruitstrevend wilde zijn. Reconstrueren is al sinds de grondbeginselen uit 1917 ('behouden gaat voor vernieuwen') hoofdzonde, hoezeer daar in de praktijk ook tegen wordt gezondigd. Historische binnensteden mogen geen openluchtmusea worden, hoewel velen daar wel willen wonen en verblijven. Het beschermde stads- en dorpsgezicht beschermt niet primair het beeld, maar de bestemming. Monumentenzorg moet oude stadsbeelden juist beschermen, vindt Denslagen, en de bouw van confronterend moderne architectuur in oude steden ontmoedigen, maar over het ontkennen van geschiedenis zwijgt hij verder.

Zoals zijn proefschrift *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten* uit 1987 een bron van informatie is over de periode 1779-1953, zo biedt *Romantisch modernisme* een bloemlezing van restauratiediscussies van recenter datum. Krachtige uitspraken over 'modekoningen' als Gehry, Hollein en Rem Koolhaas schuwt Denslagen niet. Het boek is voorts lezenswaardig omdat het, wat schoolmeesterachtig, een historiografisch overzicht van het modernisme in architectuur en architectuurgeschiedenis biedt. Dat de visie van theoreticus en ontwerper Aldo Rossi ontbreekt is een omissie. In *L'architettura della città* (1996) pleit Rossi voor nieuwbouw in oude steden die hij herleidt tot abstracte, geometrische vormen. Door analogie met historische typologieën kunnen zo associaties en herinneringen aan de geschiedenis opgeroepen worden en kan de band tussen heden en verleden blijven bestaan.

Eigenlijk is Denslagens boek een bundel essays; delen ervan verschenen eerder in artikelen. Er is een rode draad, maar een heldere opbouw en structuur ontbreken. De toon is essayistisch, soms nonchalant als spreektaal. Een nawoord waarin de auteur in een afronding zijn visie op toekomstig monumentenbeleid geeft of tenminste krachtig samenvat wat hij nu werkelijk bedoelt, had het boek effectiever als discussiestuk, en mooier gemaakt. Nu eindigt Denslagen abrupt met de constatering dat het altijd maar weer om identiteiten gaat. Wat is de identiteit van de hedendaagse stad dan? Is dat niet een verzameling van verhalen, opeengestapeld en naast elkaar van uiteenlopende herkomst? Moet cultuurbehoud niet juist cultuurscheppen bevorderen, mede opdat er later weer erfgoed kan zijn? Bevorder je de kwaliteit van de omgeving wel door een defensieve opstelling? Moet de monumentenzorg zijn beschermende missie niet concentreren op een uiterst beperkte toplaag van het gebouwde erfgoed? En waarom zou je eigenlijk geschiedenis ontkennen?

Irmgard van Koningsbruggen

J. H. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal. De bisschoppelijke bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw* (Dissertatie Nijmegen 2002, Limburg reeks VI; Maastricht: Stichting historische reeks, 2002, 699 blz., €45,-, ISBN 90 5842 011 6).

Het katholicisme, zeker in de periode die bekend staat als het Rijke Roomsche Leven, werkte op alle terreinen van het leven door. Een priester had niet zozeer door zijn opleiding, maar vooral door zijn wijding een aparte positie in die samenleving. De geestelijke was weliswaar een geleerd, maar bovenal een heilig man. Hij werd geacht nagenoeg overal verstand van te hebben als deelgenoot van de enige ware apostolische kerk. Ik geef toe, het is een wat gechargeerd beeld, maar het komt toch aardig in de richting van invloed en werking die de bisschoppelijke bouwcommissie (BBC) van Roermond, zeker in de begintijd, had. Het betrof de eerste diocesane kunstcommissie in Nederland die als taak had om ingestuurde ontwerpen te toetsen aan de kunstcanones in het kerkelijk wetboek van 1917. Daarnaast moesten ingediende voorstellen voldoen aan 'de christelijke traditie.' Met name dat laatste concept bleek in de onderzochte periode te verschuiven. Deze traditie werd in de eerste periode die de auteur onderscheidt (1919-1940) eerst en vooral ook morfologisch opgevat, waarbij de middeleeuwse verhoudingen als norm golden. Dat wil zeggen: de specifieke conceptie van die periode zoals die in de negentiende en vroege twintigste eeuw gestalte had gekregen in de neogotiek en het neoromaans.

De kunst- en cultuurhistoricus Jos Pouls, die in Nijmegen aan de toen nog katholiek geheten universiteit op dit onderzoek promoveerde, beschrijft in zijn lijvige, rijk geïllustreerde boek het eindeloze geschipper waartoe de commissieleden met het verstrijken van de tijd in feite waren veroordeeld. De commissie bestond aanvankelijk uiteraard geheel uit geestelijken die als bemiddelaars optraden tussen opdrachtgevers — meestal bouwpastoors — subsidiënten, architecten, kunstenaars, de bisschop en incidenteel ook kunstcritici en wereldlijke overheden. Het is duidelijk dat in dit spanningsveld van belangen conflicten niet konden uitblijven. Kunstenaars moesten zich niet al te individueel opstellen maar zich voegen naar een meer algemene, zo niet anonieme, vorm van dienstbaarheid aan een hoger ideaal: *l'art pour l'art* was er taboe. Als de kerkelijke kunst mocht worden vernieuwd, dan op heel voorzichtige en organische wijze. Op deze manier kreeg de artistieke avant-garde in Limburg weinig kansen, en dat juist in een tijd met een hausse aan kerkelijke opdrachten. Het bisdom Roermond had een onontkoombare vinger in de cultureel-religieuze pap en kon daarmee een sterk stempel drukken op het regionale kunstklimaat.

Het meest interessante deel van dit boek, dat tevens het zwaartepunt vormt, betreft de periode van de jaren vijftig, waarin de toenemende frictie tussen een traditioneel-theologische visie op kunst en een open progressieve kunstopvatting tot botsingen leidde. De affaire rond de modernist Aad de Haas, die brak met de vertrouwde stijl van de Limburgse school, getuigt hiervan. Zijn expressionistische kruisweg met meditatieve scènes te Wahlwiller werd opgevat als een blasfemische onttering van het goddelijke. Regio en religie waren in Limburg in de negentiende eeuw een ideologisch verbond aangegaan, waarbij de identiteit eerst en vooral bestond uit het katholicisme. De Haas werkte in feite op deze lijn verder door zijn figuren aan het dagelijks leven te ontlenen en ze tegelijkertijd te deformeren, soms zelfs in dierlijke zin. De kwestie liep zo hoog op dat de kunstenaar de leden van de BBC omschreef als 'een stelletje aartsschoften.' De oorlogsjaren komen in dit boek niet aan de orde aangezien de BBC toen niet functioneerde. De tweede onderzoeksperiode betreft derhalve het tijdvak tussen 1945 en 1956, dat kan worden beschouwd als de afsluiting van het spreekwoordelijke Rijke Roomsche Leven. Na de oorlog stelde de bisschop een vernieuwde bouwcommissie in (met later adviserende werkgemeenschap-